

Lezer, vertaler en auteur versus editeur

Patrick Lateur, lid van de Academie

SAMENVATTING

De bijdrage is een persoonlijk gekleurd verhaal waarbij de auteur als lezer, occasionele editeur, vertaler en dichter het belang schetst van tekstedities voor zijn diverse vormen van omgang met het woord. Zijn visie op de wereld als een vlechtwerk van teksten maakt dat er in zijn verhouding tot het geschreven woord tegelijk een grote eenheid schuilt. Als *lezer* verwacht hij dat een tekstediteur de juiste tonaliteit van het oorspronkelijke werk garandeert: Couperus in een hedendaagse spelling klinkt vals. Zijn beperkte ervaring als *tekstediteur* (de poëzie van Anton van Wilderode en een notitieboekje van Cyriel Buysse) heeft hem geleerd omzichtig te werk te gaan bij de editie van nagelaten gedichten en verder te zoeken naar onuitgegeven annotaties die een licht kunnen werpen op het grote werk. Als *vertaler* van Griekse en Latijnse auteurs heeft de classicus het privilege terug te kunnen vallen op uitstekende tekstkritische edities. Maar zijn vertaalwerk van de notities van Leonardo de Vinci maakte hem op een soms schrijnende manier het belang van betrouwbare edities duidelijk. De *dichter* pleit voor het bewaren van bepaalde stadia van *work in progress*, van toelichtingen die auteurs in bijdragen en lezingen over hun werk verzorgen, en van de correspondentie die vandaag meestal via e-mail gebeurt. Afsluitend stelt de auteur dat de verhouding auteur-editeur er vanuit het standpunt van de auteur vooral een moet zijn van bescheidenheid en dankbaarheid.

1. INLEIDING

Ad fontes, terug naar de bronnen: zo klonk het bij humanisten als Lorenzo Valla en Desiderius Erasmus, en bij die andere grote humanist van bij ons, Justus Lipsius, die aan het begin staat van de beroemde Leidse school. *Ad fontes*, terug naar de authentieke teksten van de antieken om op die manier taal en teksten van Grieken en Romeinen de basis te laten worden van een nieuwe cultuur. Die humanisten traden daarmee in de sporen van hellenistische wetenschappers, verbonden aan de bibliotheek van Alexandrië, die in de loop van de derde en de tweede eeuw vóór onze tijdrekening, probeerden de

Ilias en *Odyssee* van Homeros te zuiveren van allerlei fouten en toevoegingen. Ook in de sporen van een Cicero, die volgens Hiëronymus de postume editie verzorgde van *De rerum natura* van Lucretius, of van een Aelius Donatus, een grammaticus uit de 4^{de} eeuw, die teksten van Terentius en Vergilius becommentarieerde. Het waren allemaal filologen, *filo-logoi*, minnaars van het woord, die de eerste fundamenten hebben gelegd van wat vandaag teksteditie en bronnenonderzoek heet.

Die liefde voor het woord, in het bijzonder voor het geschreven en het nog te schrijven woord, is ook de kern van mijn verhaal. Het is geen relaas van de wetenschapper, die ik niet ben, maar een poging om mijn jarenlange omgang met het woord als lezer, bloemlezer, vertaler en dichter te bekijken in het aanschijn van de editor. Mijn betoog is dus niet meer dan een opstapje naar of een appendix bij de meer wetenschappelijke en/of technische uiteenzettingen van de hier gebundelde bijdragen, maar wel met dit gemeenschappelijke kenmerk: een bewondering voor het zo noodzakelijke werk dat een teksteditor levert.

De wereld bekijk ik graag als een weefsel of vlechtwerk van teksten. Eigenlijk moet ik vanuit de ethymologie zeggen: een vlechtwerk van weefsels. En bij dat Latijnse *texere* (weven, vlechten), dat leidt tot een *textus* of een *textum*, ben ik als auteur, maar ook al evenzeer als lezer actief betrokken. Daarom zie ik ook geen sterke scheidingslijnen tussen wat ik als lezer doe, of als bloemlezer, of als vertaler, of als dichter. Wie leest, activeert een tekst en eigent zich die toe op een of andere manier. Wie de pretentie heeft bloemlezer te zijn, moet erg veel lezen in het veld waar de bloemen te vinden zijn. Wie vertaalt, leest en zoekt in een vreemde taal teksten die het verdienen omgezet te worden, en hij leest die heel minutieus. Een vertaler is een heel aandachtig lezer. En wie nieuwe teksten creëert als dichter of prozaïst, vlecht of weeft verder aan het grote netwerk van teksten dat al sinds eeuwen vóór hem of haar bestaat. Er ligt, denk ik, een grote eenheid, zeg maar verwevenheid, in die verschillende verhoudingen tot het geschreven woord. Voor die diverse relaties mag het metier van de editor niet worden onderschat.

2.

Als lezer hou ik van teksten waarin de kleur en de tonaliteit van de oorspronkelijke versie blijven meespelen. Ik hou van Couperus en ik lees hem geregeld in de vijftigdelige reeks *Volledige Werken* die door H.T.M. van Vliet e.a. in

het Huygens Instituut werd verzorgd en bezorgd tussen 1987 en 1996. Veel leesedities van titels uit het oeuvre van Couperus werken de spelling en schrijfwijze van rond 1900 weg, maar nemen daarmee ook iets weg van de geur van het origineel. Ik citeer even de barokke ouverture van *De berg van licht*, gepubliceerd in drie delen tussen november 1905 en februari 1906. Het is een evocatie van de sterrennacht.

In den zoelen nacht van nazomer triltintelden over Emessa aan wijd effen hemel van wolkenlooze nachtkleur de duizende en duizende kristallen sterren, en tusschen de schitterendste vulde de hemelafgrond zich met fijner gepoeier van licht, terwijl daar omheen weêr kleinere dan die zongroote, maar grootere dan zoó poeierfijne geprikt waren in onbenaderbaren overdaad, als waren van starrenweelde de goden dronken geweest, als hadden zij allen, de goden, alle de starren uitgezaaid in zwijmelende lichtdronkenschap. (Couperus, 1993, p. 7)

De editoren Van Vliet, Robert en Nijenhuis hebben als legger de eerste en enige tijdens Couperus' leven verschenen druk gebruikt, een door de auteur geautoriseerde versie. Algemeen gesproken spelen bij de lectuur van deze openingszin zowel auditief als visueel elementen mee als de spelling-De Vries en te Winkel met buigings-n en dubbele klinker in open lettergrepen, de circumflex, de interpunctie, varianten (hier van *sterren* en *starren*), etc. Wijzig al die elementen in functie van het contemporaine taalgebruik en je leest en hoort een andere Couperus. De verzen van Guido Gezelle heeft men over het algemeen gerespecteerd, wellicht alleen al omdat het ritme dan in het gedrang zou kunnen komen. Maar in zijn soms eigenzinnig taalgebruik was het ook Couperus precies te doen om ritme en stijl. Tekstbezorgers die dat zien en eerbiedigen, bezorgen de lezer een bijkomend genot.

3.

Wat de aanpassing van de spelling betreft: ik denk niet dat er grote bezwaren zijn om die door te voeren bij auteurs uit de tweede helft van de vorige eeuw. Zij hebben na W.O.II zelf een drietal spellingwijzigingen meegemaakt en er bij de herdrukken van hun werk telkens rekening mee gehouden. In mijn beperkte ervaring als editeur heb ik mij door dat principe laten leiden bij de leeseditie van de gebundelde gedichten van Anton van Wilderode (Van Wilderode, 1999). De auteur overleed in 1998 op tachtigjarige leeftijd, was in Vlaanderen een veel gelezen dichter, maar verwierf in Nederland wellicht

meer bekendheid door zijn Vergiliusvertaling dan met zijn dichtwerk. In 2010 brengt het Centrum voor Teksteditie en Bronnenonderzoek van de KANTL een facsimile varianteneditie van de debuutbundel *De moerbeitoppen ruischten*. Het werk van Edward Vanhoutte zal aantonen hoe hybride mijn leeseditie wel kan zijn voor een bundel uit 1943. Van dezelfde erg productieve dichter – zijn nagelaten gedichten evenaren qua volume dat van zijn gebundelde verzen – bracht ik een selectie uit het nagelaten werk (Van Wilderode, 2005) en post factum vraag ik me nu af of ik daar niet al te eigenzinnig ben geweest. Ik heb mijn keuze, die in eerste instantie op kwalitatieve criteria steunde, nadien opgesplitst in een zevental thema's, die ook in de gebundelde verzen geregeld terugkeren, maar door de dichter zelf nooit expliciet werden gebruikt. Ik blijf achter de geselecteerde gedichten staan, maar in hoeverre mijn thematische aanpak het beeld van de dichter vertekent, blijft een vraag voor critici.

Ik voeg bij deze ervaring als editeur graag nog een recente experiëntie. In de erg mooie biografie van Cyriel Buysse, die Joris van Parys publiceerde onder de titel *Het leven, niets dan het leven*, intrigeerde me een paragraaf over zijn huwelijksreis die hem met Nelly Dyserinck, een jonge weduwe uit Den Haag, naar Italië bracht. Het AMVC-Letterenhuis in Antwerpen bewaart Buysse's in het Frans geschreven aantekeningen van die reis (B995/H map 27). In het notitieboekje, dat hij wellicht op alle mogelijke momenten en alle onmogelijke plaatsen bijhield, wordt het op zich al moeilijk leesbare handschrift van Buysse bij momenten een echte uitdaging. Eén passus blijft een crux. Maar het mankement in de tekstbezorging werd dan weer gecompenseerd door een kleine vondst van tekstgenetische aard. Bij zijn bedenking over Pompeji noteert Buysse in een kader 'Anecdote du portemonnaie perdu'. Die aantekening verwijst naar een verhaal van Buysse dat in 1901 in Rotterdam verscheen onder de titel *De verlorene portemonnaie. Monoloog* (Buysse, 1901). De lectuur van zijn reisnotities bewees dat het verhaal zijn oorsprong vond in een ervaring tijdens zijn huwelijksreis in het Zuiden (Lateur, 2008).

4.

Wanneer ik als vertaler mijn verhouding tot de editeur bekijk, besef ik onmiddellijk dat ik als classicus in een bevoorrechte positie verkeer. Vertalen uit het Grieks en het Latijn is vanuit het oogpunt van de teksteditie een luxe. Bij het doorbladeren van een Duitse Teubneruitgave of een Franse Budé valt

direct een indrukwekkend kritisch apparaat op dat de meeste varianten in de manuscripten weergeeft. De door classici gekoesterde akribie kan zelfs verlamvend werken voor een vertaler, die enkel in het geval van een duidelijke crux zijn keuze moet bepalen op basis van het tekstkritisch apparaat. Nu moeten we, denk ik in alle onbescheidenheid, de klassieke filologen meegeven dat zij de vaders van de teksteditie zijn. Antieke teksten zijn wel geen handschriften van auteurs, en zij geven dus alleen aanleiding om met overleveringsvarianten rekening te houden. Klassieke (en mediëvistische) filologen zullen dat met heel veel ijver doen tot op de dag van vandaag, maar over de genese van een werk en dus over de werkwijze van een auteur kunnen zij niets zeggen. Dat is nu precies een van de hoofdbekomernissen, denk ik, van de actuele editiepraktijk. Het komt me voor dat het gewicht van de klassieke filologie erg lang is blijven wegen op onze omgang met teksten, zodat het editeren van eigentijdse literatuur een fenomeen is dat pas in de vorige eeuw tenvolle doorbrak.

Ik werk thans aan een nieuwe vertaling van Homeros' *Ilias* die voorjaar 2010 verschijnt bij Athenaeum-Polak & Van Gennep. De schrijvers die deze homerische orale compositie op schrift hebben gesteld, moeten het afschuwelijk moeilijk hebben gehad. En de vele varianten hebben de Atheners tweehonderd jaar na Homeros ertoe aangespoord een wat zij dachten definitieve tekst vast te leggen. Maar het steeds opnieuw kopiëren van de epen bracht fouten met zich mee en verleide kopiïsten tot interpolaties. Alexandrijnse geleerden hebben die tekstkritische knopen grotendeels doorgehakt, zodat de *Ilias* vandaag geen onoverkomelijke tekstkritische problemen stelt voor een vertaler.

Maar nu vertalen niet langer meer tweederangswerk is, maar als een volwaardige literaire activiteit wordt erkend, denk ik dat het vertalen van grote literaire werken een nieuw onderzoeksdomain opent. Bij het vertalen van Pindaros had ik in onze taal weinig of geen gesprekspartners, daarmee bedoel ik: vroegere vertalers. Ik zie vertalen van oudere literatuur als een virtueel gesprek met auteur en vertalers. Sinds het einde van de 19^{de} eeuw werd de *Ilias* in het Nederlands vertaald door Van der Weerd, Schwartz en Van Gelder in proza, door Vosmaer, Timmerman en de Roy van Zuydewijn in hexameters. De laatste *Ilias*vertaling is de eerste versie van de Roy van Zuydewijn uit 1980. Mijn virtueel gesprek met Homeros en deze zes heren moet me behoeden in hun spoor te vertalen en ik heb het gevoel dat mijn eigen vertaaloptie, de vijfvoetige jambe, me daartegen beschermt. Maar 'schrijvers zijn vaak in de eerste plaats lezers', zo begint Dirk van Hulle zijn hoofdstuk *Exogenese in De kladbewaarders* (Van Hulle, 2007, p. 39). Vertalers zijn dat ook. En nu

stel ik vast dat vergelijkend onderzoek van vertalingen van grote literaire werken op vlak van die exogenese soms revelerend zou kunnen zijn. Ik denk niet dat alle onderlinge ontleningen evenvele eresaluten zijn voor goede vondsten. Of hoe men ook van exogenese kan gewagen bij vertalers.

Een onmisbare ondersteuning van de editeur ondervind ik bij mijn vertaalwerk van de literaire bladzijden van Leonardo da Vinci. Zoals bekend schreef Leonardo van rechts naar links en ook de letters zelf staan omgekeerd, een volmaakt spiegelschrift dus, onleesbaar voor de leek. En zelf heeft de grootste prozaschrijver van zijn tijd nooit iets gepubliceerd, zodat er in zijn geval niet eens sprake kan zijn van geautoriseerde editie. De wetenschappelijke uitgave van zijn manuscripten is pas in de vorige eeuw op gang gekomen. Dat een vertaler op de brontekst werkt, die door ervaren editeurs werd bezorgd, is nogal evident. Maar zowel de gerenommeerde en telkens herdrukte Franse vertaling van Louise Servicen uit 1942 als de partiële en obscure Nederlandse vertaling van Nelleke van der Zwan uit 2006 gaan terug op de Engelse van MacCurdy uit 1938.

Naast de tekstbezorging zijn ook andere aandachtspunten van de editeur van belang voor een vertaler. Bij de voorbereiding van mijn selectie van *Maximes* van Da Vinci (Da Vinci, 2009) lees ik in de annotaties van editeur Carlo Vecce dat een aforisme dat Leonardo noteert, eigenlijk ontleend is aan een sonnet van Petrarca. Een citaat in de brontekst moet m.i. ook leiden tot een citaat in de vertaling, en dus heb ik de vertaling van Peter Verstegen erop na geslagen om dat vers in Verstegens bewoordingen weer te geven. Hetzelfde geldt voor Leonardo's parafrases van o.m. Ovidius, Plinius Maior en Boccaccio. Voor meer dan wie ook geldt in het geval van Da Vinci: geen editeur, geen vertaler.

5.

Mijn vierde benadering, mijn verhouding als dichter tot de editeur, valt me het moeilijkst. Dirk van Hulle waarschuwt in het hoofdstuk *Epigenese* van zijn geciteerde studie terecht voor wat hij noemt 'de retrospectieve analyse van een schrijfproces door de schrijver zelf' (Van Hulle, 2007, p. 211) Een auteur vergeet, maar hij kan ook sturen en camoufleren.

Maar vooraf een aanbeveling: auteurs moet geadviseerd worden, ondanks hun vermoedelijk beperkte technische kennis, de verschillende versies van een

nieuwe tekst op pc te bewaren. Ik heb zelf in het begin van de jaren negentig – ik was toen nog niet eens zo lang aan schrijfwerk toe – de overgang gemaakt van pen naar pc. Uit die eerste schrijffjaren moet her en daar in dozen en laden wel een en ander aan probeersels en tussenversies te vinden zijn, ook en wellicht vooral van de beginnende vertaler. Maar met de pc kwam ook de vluchtigheid in de werkkamer: teksten veranderen geregeld en de ene versie jaagt de andere op de vlucht. *Work in progress* zou niet alleen mogen slaan op een bundel of een roman in wording, maar op elk gedicht en elke bladzijde van bundel of roman. De vraag is of auteurs daar zo bewust kunnen mee bezig zijn en blijven, want het werkt wellicht remmend op hun creativiteit. Ik heb daar zelf geen ervaring mee, maar ik ben wel van plan zoiets te doen bij mijn vertaling van bepaalde passages van de *Ilias*. Maar zoiets heeft dan weer minder belang voor de editiewetenschap dan wel voor de vertaalwetenschap.

Ik waag me dus niet aan een retrospectieve analyse van een schrijfproces bij een bepaalde bundel of een bepaald gedicht. Maar toch drie overwegingen.

Mijn tweede dichtbundel, *De Speelman van Assisi* (Lateur, 1994), was een soort poëtische biografie van Frans van Assisi, die twee drukken kende bij het Gentse Poëziecentrum en nadien nog een derde bij de Leuvense Uitgeverij p. Over die bundel heb ik medio de jaren negentig een lezing gehouden voor het Franciscaans Studiecentrum van de Universiteit van Utrecht (Lateur, 1996). Ik had het toen uitvoerig over de bronnen en de genese van de gedichten: de reizen door Umbrië en naar andere Franciscaanse plekken in Toscane en Latium, de lectuur van geschriften van en over Frans van Assisi, de directe verhouding van bepaalde gedichten tot het bronnenmateriaal, bepaalde particuliere ontstaansmomenten en uiteraard ook over mijn persoonlijke visie op zijn figuur zoals ik die in mijn verzen wilde verwoorden. Die reflectie over eigen werk, over een bepaalde bundel of roman kan, denk ik, voor een editeur belangrijk zijn.

Een tweede opmerking betreft de mogelijke textuele vervorming in het citeren van een gedicht. Een criticus uit Groningen, die een boek voorbereidt met analyses van verzen van een hele reeks dichters, vroeg me onlangs enige contextuele toelichting bij het Myriamgedicht in mijn *Zeven vrouwen* (Lateur, 1997). De naam Myriam is de oorspronkelijke bijbelse en Hebreeuwse naam van Maria, naam die ik bewust in die Myriamcyclus gebruikt heb. In het gedicht cursiveerde ik de mogelijke betekenis van die naam, nl. *door God bemind*, omwille van het programmatisch karakter van die eigenaam. Toen

de essayist me zijn tekst bezorgde, stelde ik vast dat in het gedicht die auctoriële cursivering verdwenen was. En in de drie internet-versies die hij van mijn gedicht onder ogen kreeg was die, naar zijn zeggen, afwezig. Die cursivering heeft voor mij uiteraard een poëtische functie binnen het gedicht dat draait rond het thema identiteit. De auteur heeft vaak geen vat meer op wat er met zijn teksten gebeurt. Een editor, en nu spreek ik in het algemeen en los van dit particulier voorbeeld en mijn casus, staat borg voor het behoud van alles wat auteurs in hun werken benadrukken via bijvoorbeeld typografische ingreep.

Een derde overweging én aanbeveling tegelijk betreft de correspondentie van auteurs, via mail of brief. Ik neem aan dat de meeste auteurs het belang beseffen van wat zij in berichten aan derden neerpennen of mailen. Een zorgvuldig bewaren van die correspondentie zou de zorg van schrijvers moeten zijn. Dat geldt in het bijzonder voor het mailverkeer, dat misschien wel beknopter van zeggings is, maar heel snel verloopt en daardoor ook wel eens gedeeltelijk verloren dreigt te gaan. Misschien moeten het Letterkundig Museum en het AMVC-Letterenhuis in deze een actieve politiek voeren om auteurs bij leven daar geregeld op te wijzen. Toch ook nog één aanbeveling voor de editoren: in het domein van literaire correspondentie hebben het Huygens Instituut en het CTB een grote expertise. Digitale brievenboeken – om een contradictie in terminis te gebruiken – moeten het editiewerk van het oeuvre van belangrijke auteurs zelf ondersteunen en aanvullen. En als het van mij afhangt, zelfs een eersterangsbehandeling krijgen.

6. TOT SLOT

In de verhouding auteurs / editoren zie ik finaal twee mogelijke houdingen: bescheidenheid en dankbaarheid. De levende auteurs moeten bescheiden blijven en wachten tot de tand des tijds zijn werk heeft gedaan. Zij kunnen de editoren op termijn wel behulpzaam zijn door de zoektocht naar o.m. correspondentie en paralipomena te vergemakkelijken. En vooral: ze moeten goed werk leveren, zodat die andere minnaars van het woord, die filo-logoi, ooit tijd en energie en centen kunnen investeren in het editieren van hun werk of een keuze daaruit. De tweede mogelijke houding is eigenlijk onmogelijk. Want de doden kunnen tekstbezorgers niet meer zeggen hoe blij zij zijn met het editiewerk, want dat verzekert hen toch op een of andere manier een plaats binnen de zo fel bevochten canon van de Nederlandse literatuur. In hun plaats

zijn het vooral de erven die dankbaar zijn en ook, en wellicht nog veel meer, de lezers die hen trouw blijven lezen. Zij zijn de editeur erg erkentelijk.

Literatuurlijst

- Buyse, C. (1901). 'De verloren portemonnaie. Monoloog.' In De Vries H., *Voor- drachten*. Rotterdam: D. Bolle, p. 206-218.
- Couperus, L. (1993). *De berg van licht*. Volledige Werken Louis Couperus 24. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij L.J. Veen.
- Da Vinci, L. (2009). *Maximes*. Vertaling Patrick Lateur. Leuven: Uitgeverij P.
- Lateur, P. (1994). *De Speelman van Assisi*. Gent: Poëziecentrum.
- Lateur, P. (1996). 'De Speelman van Assisi.' *Franciscaans leven*, 79/4: 99-120.
- Lateur, P. (1997). *Zeven vrouwen*. Leuven: Uitgeverij P.
- Lateur, P. (2008). 'Buyse in Zuid-Italië. Notities van een huwelijksreis.' *Mededelin- gen van het Cyriel Buyse Genootschap*, XXIV: 7-16.
- Van Hulle, D. (2007). *De kladbewaarders*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Van Wilderode, A. (1999). *Volledig dichtwerk. Gebundelde gedichten*. Redactie Patrick Lateur. Tielt: Lannoo.
- Van Wilderode, A. (2005). *Nagelaten gedichten. Een keuze door Patrick Lateur*. Tielt: Lannoo.

